

Aleksandra Dzida

Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie

Zasadność braku instytucji nieważności bezwzględnej małżeństwa w polskim prawie rodzinnym¹

Treść: Uwagi wprowadzające. 1. Unieważnienie małżeństwa a stwierdzenie nieważności małżeństwa. 2. Pozytywne aspekty wprowadzenia regulacji bezwzględnej nieważności małżeństwa do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. 3. Argumenty przeciwko wprowadzeniu bezwzględnej nieważności małżeństwa do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Uwagi końcowe.

Uwagi wprowadzające

Analizę zagadnienia zasadności braku instytucji nieważności bezwzględnej małżeństwa w polskim prawie rodzinnym należy rozpocząć od stwierdzenia, że zarówno prawo polskie jak i kanoniczne mają to samo pochodzenie rzymsko-chrześcijańskie². Zaznaczenia wymaga fakt, że ustawodawca polski chroni jedynie trwałość

¹ Artykuł pochodzi z fragmentów pracy magisterskiej pt. *Powody unieważnienia małżeństwa w świetle koncepcji bezwzględnej przeszkody w prawie prywatnym i w prawie kanonicznym (unieważnienie czy nieważność?)* napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Tadeusza Smoczyńskiego, której obrona odbyła się w dniu 29 czerwca 2016 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego.

² R. SZTYCHMILER, *Trwałość małżeństwa w prawie kanonicznym i polskim według Konkordatu z 28 lipca 1993 roku* w: B. CZECH (red.) *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 roku w Katowicach*, Katowice 1996, s. 334.

małżeństwa, natomiast przedmiotem prawa polskiego nie jest ochrona nierozzerwalności małżeństwa, tak jest to w przypadku prawa kanonicznego³. Zarówno prawodawca państwowy jak i prawodawca Kościoła rzymskokatolickiego, wyrażają takie same istotne cechy małżeństwa, jakimi jest trwałość oraz monogamiczność. Występują jednak zasadnicze różnice w pojmowaniu ważności małżeństwa. Prawo rodzinne wysławia nierozzerwalność małżeństwa o charakterze względnym. Prawo kanoniczne natomiast wyraża zupełnie inną koncepcję, albowiem na jego gruncie istnieje absolutna nierozzerwalność małżeństwa⁴. Różnice te można odnaleźć m. in. w regulacjach dotyczących rozwiązania, unieważnienia oraz stwierdzenia nieważności małżeństwa. Pomimo tego, ustawodawca państwowy i Kościoła rzymskokatolickiego współpracują ze sobą, czego najlepszym przykładem jest zawarcie w 1993 r. Konkordatu, na mocy którego możliwe jest małżeństwo kanoniczne, wywierające skutki w prawie polskim. Można uznać, iż niniejsze uregulowania mają na celu, by nupturienti, decydując się na zawarcie małżeństwa kanonicznego, wywołującego skutki w prawie cywilnym, traktowali swoją nową rolę z większą odpowiedzialnością i poszanowaniem małżeństwa. Na pewno regulacja ta miała na celu zwiększenie trwałości małżeństwa, a co za tym idzie wprowadzenie większej równowagi życia społecznego⁵. Małżeństwo zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak w prawie kanonicznym, jest instytucją. Stanowi ono związek kobiety i mężczyzny, który opiera się na jego trwałości oraz jedności, natomiast dla osób wierzących ma również cechę sakramentu⁶.

³ TAMŻE, s. 326.

⁴ S. L. STADNICZEŃKO, *Przymioty małżeństwa jako wartość w świetle prawa kanonicznego i prawa rodzinnego* w: B. CZECH (red.) *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 roku w Katowicach*, Katowice 1996, s. 196.

⁵ R. SZTYCHMILER, *Trwałość małżeństwa w prawie kanonicznym i polskim według Konkordatu z 28 lipca 1993 roku*, dz. cyt., s. 334-335.

⁶ S. L. STADNICZEŃKO, *Przymioty małżeństwa jako wartość w świetle prawa kanonicznego i prawa rodzinnego*, dz. cyt., s. 202.

Analizy samego pojęcia unieważnienia na gruncie prawa cywilnego próbowano dokonywać za pomocą wadliwości czynności prawnych. Umieszczawiano również unieważnienie małżeństwa w cywilnym systemie wadliwych czynności prawnych. Unieważnienie małżeństwa nie mieści się w tym katalogu, który może stać się jednak pomocny dla pełniejszego zobrazowania istoty unieważnienia małżeństwa⁷. K. Gandor wyróżnił kilka rodzajów czynności bezskutecznych oraz unieważnialność, która obejmuje sytuacje, kiedy ważna oraz w pełni skuteczna czynność prawna może zostać pozbawiona całkowicie skutków prawnych *ex tunc*. Jest to możliwe ze względu na istnienie prawomocnego i konstytutywnego wyroku sądowego, wydanego na podstawie powództwa osoby mającej kompetencję do żądania unieważnienia. Właśnie do tej kategorii zostało zaklasyfikowane przez K. Gandora unieważnienie małżeństwa⁸. Również K. Pietrzykowski wyraził swój pogląd w tym zakresie. Małżeństwo, które zostało zawarte wbrew zakazom wyrażonym w art. od 10 do 16 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (określany dalej k.r.o.) dotknięte jest sankcją nieważności względnej, ale w jednej z jej postaci, albowiem sankcją unieważnialności. Zaznaczył, iż należy odróżnić od siebie pojęcia unieważnialności i wzruszalności. Unieważnienie czynności prawnej, a w tym przypadku małżeństwa, następuje po uprawomocnieniu się wyroku, który zostaje wydany w następstwie wniesienia powództwa do sądu przez osobę, posiadającą legitymację czynną w tym zakresie. Natomiast w przypadku wzruszalności, zainteresowana osoba musi złożyć oświadczenie woli o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia woli, mającego przymiot wadliwości⁹.

Kwestia terminologii w przedmiocie unieważnienia małżeństwa jest zagadnieniem spornym. Nadto w tym miejscu należy wspomnieć,

⁷ Z. JANCEWICZ, *Instytucja unieważnienia małżeństwa w prawie polskim*, Stalowa Wola 2008, s. 50.

⁸ K. GANDOR, *Konwersja nieważnych czynności prawnych*, Studia Cywilistyczne 1963, t. 4, s. 44-50.

⁹ K. PIETRZYKOWSKI, *Unieważnienie małżeństwa*, w: K. PIETRZYKOWSKI (red.) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wyd. 4, Warszawa 2015, s. 191, nb 10.

że zgodnie z koncepcją Z. Wiszniewskiego w przypadku małżeństwa zawartego skutecznie nie można mówić o jego nieważności. W związku z tym pozostaje tylko ewentualność unieważnienia małżeństwa ze skutkami *ex tunc*. Dlatego według tego autora nie jest prawidłowe używanie określenia nieważność małżeństwa, w sytuacji gdy chodzi o unieważnialność tego małżeństwa. Ewentualnie terminu nieważności małżeństwa można używać w przypadku, gdy uprawomocnił się już wyrok sądowy orzekający o jego unieważnieniu¹⁰. Zaznaczyć jednak należy, że doktryna posługuje się terminem unieważnialności jako postacią sankcji nieważności względnej.

1. Unieważnienie małżeństwa a stwierdzenie nieważności małżeństwa

W polskim prawie rodzinnym nie została zawarta definicja unieważnienia małżeństwa, natomiast obowiązuje koncepcja unieważnialności małżeństwa. W związku z tym nie występuje nieważność małżeństwa od początku¹¹. Należy jednak odróżnić małżeństwo nieistniejące od małżeństwa zawartego skutecznie pomimo istnienia przeszkody, uzasadniającej unieważnienie takiego małżeństwa. Różnica polega na tym, że niedopełnienie którejkolwiek z przesłanek koniecznych do zawarcia małżeństwa wymienionych w ustawie powoduje, że małżeństwa nie zawarto. Oznacza to, że oświadczenia woli złożone przez strony, nie wywołały żadnych skutków prawnych, a zatem takie małżeństwo nie istnieje – *matrimonium non existens*¹². Jak już wcześniej wskazano, w przypadku unieważnienia, małżeństwo zawarte zostało w sposób skuteczny, jednak mimo istnienia przyczyn, które stanowią podstawę do unieważnienia małżeństwa. Małżeństwo zawarte mimo istnienia przesłanki, będącej podstawą jego unieważnienia, wywołuje wszystkie skutki, które wymienione zostały w k.r.o.

¹⁰ Z. WISZNIEWSKI w: B. DOBRZAŃSKI, J. IGNATOWICZ (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 33.

¹¹ T. SMYCZYŃSKI, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2012, s. 44.

¹² TAMŻE, s. 59.

w związku z jego zawarciem. Unieważnienie małżeństwa może nastąpić dopiero wtedy, gdy osoba uprawniona wskazana w ustawie tego żąda. Unieważnienie małżeństwa prowadzi do zmiany stanu cywilnego. Artykuł 22 k.r.o. stanowi, że prokurator może również wnieść do sądu powództwo o unieważnienie małżeństwa, ponieważ prawidłowe jego ustalenie jest ważne także w kontekście interesu publicznego¹³.

Nie sposób nie zgodzić się z Z. Jancewiczem, który stwierdza, że instytucja małżeństwa na gruncie prawa rodzinnego została zmarginalizowana, w szczególności przez powszechność rozwodów. Takie działania mogą doprowadzić do zaniku unieważnienia małżeństwa. Nie byłoby to jednak zjawisko pozytywne, gdyż przyczyny unieważnienia małżeństwa najczęściej występują już przed zawarciem małżeństwa, a na pewno istnieją w momencie zawarcia małżeństwa. Nadto zasadnicze różnice występują w odniesieniu do skutków orzeczenia rozwodu oraz unieważnienia małżeństwa przez sąd, co ma duży wpływ na dalsze losy małżonków¹⁴. W szczególności należy zwrócić uwagę na skutki społeczno-psychologiczne unieważnienia małżeństwa powstające dla byłych małżonków. Niewątpliwie problematyka ta stanowi ważny temat rozważań w sferze prawa rodzinnego oraz prawa kanonicznego.

Przyczyny stanowiące podstawę względnej nierozzerwalności małżeństwa zawarte zostały w artykułach od 10 do 16 k.r.o. Natomiast z art. 17 k.r.o. wynika, że nieważność występuje tylko w przypadku wystąpienia przyczyn określonych we wskazanych przepisach. A zatem w prawie rodzinnym przyjęty został zamknięty katalog (łac. *numerus clausus*) takich przyczyn. W piśmiennictwie wskazuje się, iż z przedmiotowego przepisu wynika niemożliwość unieważnienia małżeństwa z mocy samego prawa (*ex lege*), ale tylko na podstawie

¹³ TAMŻE, s. 45.

¹⁴ Z. JANCEWICZ, *Instytucja unieważnienia małżeństwa w prawie polskim*, dz. cyt., s. 38.

prawomocnego orzeczenia sądu¹⁵. Jest to zasadnicza kwestia, która stanowi podstawę niniejszych rozważań. Efektem takiego uregulowania jest następująca sytuacja. Otóż małżeństwo świeckie zawarte mimo istnienia którejs z przeszkód określonych w art. 10-16 k.r.o. jest ważne, dopóki uprawniona osoba wystąpi do sądu z powództwem o unieważnienie małżeństwa i sąd ten orzeknie prawomocnym wyrokiem o unieważnieniu małżeństwa. W związku z tym mimo istnienia którejkolwiek z tych przyczyn małżeństwo jest ważne i wywołuje skutki prawne, np. istnieje między małżonkami ustawowa wspólność majątkowa. W konsekwencji, w niezbadanej liczbie małżeństw, może istnieć przyczyna nieważności małżeństwa i trwać aż do ustania tego małżeństwa, np. do śmierci któregoś z małżonków. Warto również wskazać, że przeszkody względne mogą zostać usunięte na podstawie zezwolenia sądu. Natomiast przeszkody bezwzględne są przeszkodami nieusuwalnymi, gdyż w sytuacji ich wystąpienia sąd nie może wydać zezwolenia na zawarcie takiego małżeństwa¹⁶.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest nie tylko unieważnienie małżeństwa na gruncie prawa rodzinnego, ale także bezwzględna nieważność małżeństwa występująca w prawie kanonicznym. Cecha nierozzerwalności małżeństwa zawartego zgodnie z Kodeksem prawa kanonicznego (określany dalej k.pr.kan.) decyduje o tym, iż nie jest możliwe uzyskanie unieważnienia takiego małżeństwa oraz rozvodu, z wyjątkiem możliwości udzielenia dyspensy papieskiej od ważnie zawartego małżeństwa, ale niedopełnionego, co jednak nie jest przedmiotem niniejszych rozważań¹⁷. Wskazać należy zatem, iż w tym przypadku występuje termin nieważności małżeństwa, a nie jego unieważnienia. Wynika to z tego, że w przypadku, gdy małżeństwo zawierane jest pomimo istnienia którejkolwiek z przeszkód wynikających z k.pr.kan., zawarte jest nieważnie¹⁸. A zatem, inaczej

¹⁵ J. GAJDA w: T. SMYCZYŃSKI (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 11, Wyd. 2, Warszawa 2014, s. 152, nb 1.

¹⁶ K. PIETRZYKOWSKI w: *Kodeks rodzinny*, dz. cyt., s. 191, nb 8.

¹⁷ W. GÓRALSKI, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 38.

¹⁸ TAMŻE, s. 92.

niż na gruncie prawa cywilnego, w tym przypadku nie istnieje możliwość unieważnienia małżeństwa, bowiem w sytuacji określonej powyżej ma ono od razu przymiot nieważności. Małżeństwo takie jednak, mimo że zostało zawarte nieważnie, trwa dopóki zostanie stwierdzona przez sąd kościelny jego nieważność. To z kolei wynika z istnienia domniemania prawnego, na podstawie którego małżeństwo zawarte w zgodzie z formą kanoniczną, uważane jest za ważne, dopóki nie zostanie udowodniona jego nieważność¹⁹. Dlatego, również na gruncie prawa kanonicznego występują obszernie uregulowania dotyczące nie tylko przyczyn nieważności małżeństwa, ale także stwierdzenia jego nieważności przed sądem kościelnym.

Jak już wcześniej zaznaczono, zarówno prawo Kościoła rzymskokatolickiego jak i prawo świeckie w Polsce stoją na straży trwałości małżeństwa. Liczba przyczyn unieważnienia małżeństwa w przypadku prawa cywilnego i stwierdzenia nieważności małżeństwa na gruncie prawa kanonicznego, różni się jednak od siebie. W k.r.o. uregulowano mniejszą liczbę przedmiotowych przeszkód. Nie wynika z tego jednak, że łatwiej jest uzyskać stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego, niż unieważnienie małżeństwa przez sąd świecki. W przypadku prawa kanonicznego procedura dotycząca nieważności małżeństwa przed sądami kościelnymi również jest zawiła i wieloinstancyjna. Kościół katolicki zaczyna jednak rezygnować z zawiłości proceduralnych na rzecz prostszych rozwiązań, w celu skrócenia czasu trwania procesów toczących się przed trybunałami kościelnymi. Nie można w tym miejscu pominąć niedawno wprowadzonych w tym zakresie reform. Dnia 15 sierpnia 2015 r. Papież Franciszek podpisał dokument „*motu proprio Mitis iudex Dominus Jesus*” (co tłumaczy się „Pan Jezus, łagodny sędzia”), która wprowadza zmiany w k.pr.kan. oraz odpowiadający mu dokument, wprowadzający zmiany w kodeksie Kościołów Wschodnich. Dołączone zostały również do nich „Zasady postępowania w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa”. Zmiany wprowadzone powyższymi

¹⁹ TAMŻE, s. 400.

dokumentami weszły w życie 8 grudnia 2015 r. i miały za zadanie usprawnienie procesów toczących się przed sądami kościelnymi²⁰.

Po tak przedstawionej analizie prawnej zagadnienia ważności małżeństwa należy podjąć próbę analizy i odpowiedzi na pytanie, czy któraś z przeszkód nie powinna stanowić podstawy do uznania małżeństwa za dotknięte sankcją nieważności bezwzględnej, skoro ustawodawca zdecydował się na wyróżnienie niektórych z nich w k.r.o. Tak postawione pytanie wydaje się być tym bardziej zasadne, że istnienie takich samych albo podobnie sformułowanych przeszkód, stanowi uzasadnienie do stwierdzenia nieważności małżeństwa na gruncie prawa kanonicznego, a zatem są podstawą wspomnianej nieważności bezwzględnej.

2. Pozytywne aspekty wprowadzenia regulacji bezwzględnej nieważności małżeństwa do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Jak już wcześniej zasygnalizowano, warto po głębszej analizie zastanowić się nad tym, czy któraś z przesłanek unieważnienia małżeństwa zawarta w k.r.o., nie powinna stanowić podstawy do orzekania o bezwzględnej nieważności małżeństwa, tak jak jest to na gruncie prawa kanonicznego. Ustawodawca w Polsce zdecydował się na wyróżnienie niektórych z przeszkód, nadając im miano bezwzględnych. Wśród nich znalazła się przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego (art. 11 k.r.o.), przeszkoda pozostawania w związku małżeńskim (art. 13 k.r.o.), przeszkoda pokrewieństwa (art. 14 k.r.o.), przeszkoda przysposobienia (art. 15 k.r.o.). W niektórych z wymienionych przypadków po powierzchownej analizie może się wydawać, że sankcja unieważnialności stanowi zbyt słabą konsekwencję zawarcia małżeństwa, pomimo istnienia określonych przeszkód. W szczególności w tym aspekcie zwracają uwagę dwie bezwzględne przeszkody, jakimi są pokrewieństwo oraz przysposobienie.

²⁰ P. MAJER, *Szybciej nie znaczy pochopnie – kanonista o papieskiej reformie procesów małżeńskich*, tk/mz, Kraków, /<http://ekai.pl/>, [dostęp: 30.04.2016].

W przypadku pokrewieństwa, zakaz ten wynika z więzów krwi poszczególnych osób. Ustawodawca zakazuje małżeństwa pomiędzy krewnymi w linii prostej oraz między rodzeństwem. Przeszkoda ta oparta jest na aspekcie eugenicznym, który wskazuje na ujemne skutki dla potomstwa pochodzącego ze związku osób ze sobą spokrewnionych. W ujęciu społecznym istnieje również przekonanie, iż osoby, które żyją od dzieciństwa ze sobą w pobliżu, nie powinny mieć możliwości wyobrażenia o zawarciu ze sobą związku małżeńskiego. W innym przypadku, gdyby istniała taka możliwość, mogłoby to stać się podstawą do wielu rodzinnych konfliktów²¹. Niniejszy zakaz ma podstawę etyczno-moralną, polegającą na braku społecznej aprobaty związków, mających charakter kazirodczy²². Nieobyczajność zawarcia takiego związku małżeńskiego jest spotęgowana regulacją zawartą w Kodeksie karnym, w którym można odnaleźć przestępstwo wynikające z obcowania płciowego z wymienionymi tam krewnymi (art. 206 Kodeksu karnego). Wydaje się, że szczególnie niemoralne jest zawarcie małżeństwa ze wstępnymi czy zstępnymi oraz rodzeństwem. Dlatego można byłoby rozważyć regulację, wprowadzającą w takich przypadkach sankcję nieważności bezwzględnej małżeństwa. Uzasadnieniem takiego stanowiska byłoby w szczególności to, iż nie można dopuszczać, aby małżeństwo zawarte pomiędzy np. matką a synem, siostrą a bratem, było ważne dopóki osoba, mająca w tym interes prawny, wniesie powództwo o unieważnienie małżeństwa. W przypadku regulacji, która obecnie obowiązuje, możliwe jest trwanie ważnego małżeństwa pomiędzy takimi osobami, co ze względów etyczno-moralnych wydaje się być niedopuszczalne. Tym bardziej wprowadzenie postulowanej zmiany w k.r.o. mogłoby zostać uznane za uzasadnione, bowiem na gruncie prawa kanonicznego przeszkoda pokrewieństwa (kan. 1091 k.pr.kan.) stanowi podstawę do stwierdzenia o nieważności małżeństwa. W prawdzie przeszkody

²¹ J. WINIARZ w: J. S. PIĄTKOWSKI (red.) *System Prawa Rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 186.

²² J. Gajda w: *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, dz. cyt., s. 172, nb 40.

te różnią się od siebie zakresem podmiotowym, gdyż krąg osób wynikający z prawa kanonicznego jest szerszy, niż obowiązujący na gruncie k.r.o., jednak w tym przypadku w szczególności należałoby się kierować względami eugenicznymi oraz możliwością prawidłowego funkcjonowania takiego małżeństwa w społeczeństwie. Regulacja taka znajduje zatem uzasadnienie etyczno-moralne, jednak nie stanowiłaby doniosłego znaczenia dla prawa świeckiego o czym mowa w punkcie 4 (Argumenty przeciwko wprowadzeniu bezwzględnej nieważności małżeństwa do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

Odnosząc się do drugiej przeszkody tj. przysposobienia, stwierdzić należy, że niewątpliwie jest ona bardzo podobna do powyżej przedstawionej przeszkody pokrewieństwa. Wynika jednak z więzów prawnych, a nie z więzów krwi. Na skutek przysposobienia, między przysposobionym a przysposabiającym istnieje taki stosunek jak między dziećmi oraz ich rodzicami. W polskim prawie rodzinnym znalazły się trzy rodzaje przysposobienia: niepełne, pełne i pełne nierozwiązywalne (całkowite)²³. Zakres osób, w stosunku do których powstają obowiązki i prawa takie jak w przypadku pokrewieństwa, zmieniają się w zależności od rodzaju przysposobienia. W tym miejscu może powstać wątpliwość, czy małżeństwo osób, które zamieszkuje ze sobą i dzielą wspólne życie rodzinne, wynikające ze stosunku przysposobienia, powinno być uznawane za małżeństwo ważne. Należy jednak zaznaczyć, że podstawą do przyjęcia, iż przysposobienie stoi w sprzeczności z małżeństwem, jest podłoże obyczajowe, ale nie eugeniczne. W związku z tym przeszkoda ta ma „słabszy” wydźwięk niż omówiona wcześniej przeszkoda pokrewieństwa. Nie jest akceptowana sytuacja, w której przysposobiony i przysposabiający mogliby zawrzeć ze sobą związek małżeński, szczególnie z tego względu, iż łączą ich taki stosunek, jak relacja pomiędzy rodzicem

²³ Szerzej na ten temat por. E. HOLEWIŃSKA-ŁAPIŃSKA, w: T. SMYCZYŃSKI (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, t. 12, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 648-nn.

a dzieckiem²⁴. Należy jednak pamiętać, że relacja ta wynika z orzeczenia sądu. Źródłem omawianego zakazu jednak nie są, tak jak to było w przypadku przeszkody pozostawiania w stosunku pokrewieństwa wynikającej z art. 14 § 1 k.r.o., względy eugeniczne. Zaznaczenia wymaga, że gdyby istniała możliwość zawarcia małżeństwa pomiędzy osobami pozostającymi w stosunku przysposobienia, wtedy mogłoby powstać również zagrożenie, polegające na tym, iż przysposabiający mógłby wywierać presję na przysposobionym w celu zawarcia z nim związku małżeńskiego²⁵. Dlatego też i w tym przypadku zasadny mógłby stać się postulat, aby małżeństwo pomiędzy przysposobionym a przysposabiającym oraz osobami, które uzyskują prawa i obowiązki krewnych, a także dzielą wspólne życie rodzinne, (np. przysposobiony i biologiczne dzieci przysposabiającego), uznawane było za nieważne bezwzględnie. Szczegółowy zakres osób, których dotyczyłby taki zakaz z pewnością wymagałby dyskusji, w szczególności, iż przepisy dotyczące przysposobienia oraz zakazu zawierania małżeństwa między przysposobionym a przysposabiającym stwarzają wiele wątpliwości interpretacyjnych. Ze względów etycznych i moralnych uzasadnione wydawałoby się zastosowanie w tym przypadku regulacji przysposobienia zawartej w art. od 114 do 127 k.r.o., rozróżniającej krąg zainteresowanych osób, w zależności od rodzaju przysposobienia. Natomiast dyskusyjną i niemożliwą do rozstrzygnięcia kwestią – ze względu na jej indywidualny charakter – jest zażyłość stosunków istniejących pomiędzy przysposobionym a rodziną przysposabiającego. Tak samo, jak w przypadku pokrewieństwa, również ta przeszkoda znana jest prawu kanonicznemu, w którym istnieje przeszkoda pokrewieństwa prawnego – adopcji (kan. 1092 k.pr.kan.). W tym przypadku jednak zakres osobowy obowiązywania tego zakazu jest szeroki i ustanowiony sztywno, bez względu na rodzaj przysposobienia.

²⁴ J. WINIARZ w: J. S. PIĄTKOWSKI (red.) *System Prawa Rodzinnego i opiekuńczego*, dz. cyt., s. 193.

²⁵ W. BORYSIĄK w: J. WIERCIŃSKI (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 1, Warszawa 2014, s. 157, pkt 2.

Można zastanowić się także nad jeszcze jedną przeszkodą, tj. wieku, która – wprawdzie w k.r.o. nie jest przeszkodą mającą charakter bezwzględny – jednakże ze względu na jej powagę, mogłaby stanowić w pewnych okolicznościach przesłankę do orzekania o bezwzględnej nieważności małżeństwa. Artykuł 10 § 1 k.r.o. stanowi, że sąd może wydać zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego kobiecie, która ukończyła 16 rok życia, jeżeli występują ważne powody, a z istniejących okoliczności wynika, iż małżeństwo będzie sprzyjało dobru rodziny powstałej w wyniku jego zawarcia. Uregulowanie dotyczące zezwolenia, wyrażone w przedmiotowym artykule, spełnia trzy podstawowe funkcje: po pierwsze bezwarunkowym minimalnym wiekiem dla kobiety do zawarcia małżeństwa jest ukończenie 16 roku życia, po drugie tylko w wyjątkowych sytuacjach możliwe jest zawarcie małżeństwa przez kobietę, która nie ukończyła jeszcze 18 roku życia, po trzecie występuje w tym wypadku ochrona dobra rodziny, która ma powstać w następstwie zawarcia takiego związku małżeńskiego²⁶. Obecnie obowiązuje regulacja, w której dopóki któryś z małżonków nie wystąpi z powództwem o unieważnienie małżeństwa, związek małżeński zawarty pomiędzy np. czternastolatką a osiemnastolatkiem jest ważny. Przedmiotowa regulacja może się jawić jako niemoralna ze względów natury obyczajowej. Uzasadnieniem takiego stanowiska jest regulacja art. 200 § 1 Kodeksu karnego, w którego dyspozycji zawarte zostało przestępstwo polegające m.in. na obcowaniu płciowym z osobą poniżej 15 roku życia. W kontekście ochrony społeczeństwa i jego moralności, obowiązująca regulacja w k.r.o. w pewnych okolicznościach mogłaby zostać uznana za niezasadną. W związku z tym obarczenie sankcją nieważności bezwzględnej małżeństwa osób, które w szczególności nie ukończyły 15 roku życia mogłoby stanowić ważny temat do dyskusji. Zasadność tej koncepcji przejawiałaby się wówczas także w tym, że przeszkoda wieku stanowi podstawę do stwierdzenia nieważności małżeństwa na gruncie prawa kanonicznego (kan. 1083 k.pr.kan.).

²⁶ M. DOMAŃSKI, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 207-208.

Powyżej przedstawiono możliwe postulaty zmian w kontekście wprowadzenia do polskiego prawa rodzinnego nieważności bezwzględnej małżeństwa, które mogłyby pojawić się w doktrynie prawa. Ukazują one, że przeszkody bezwzględne nie muszą pokrywać się z przesłankami, mogącymi stanowić podstawę do stwierdzenia bezwzględnej nieważności małżeństwa. W szczególności wydaje się, że pozostałe przyczyny unieważnienia małżeństwa w k.r.o. nie mają aż takiej doniosłości prawnej w aspekcie dobra społecznego, jak wskazane wcześniej przeszkody. Poza tym to, że w k.pr.kan. wszystkie wymienione przyczyny stanowią podstawę do stwierdzenia nieważności małżeństwa, nie oznacza, że identyczne uregulowanie powinno zostać zawarte w k.r.o. Uzasadnieniem tego twierdzenia są różnice występujące pomiędzy instytucją małżeństwa w prawie polskim a małżeństwem na gruncie prawa kanonicznego, odnoszące się nie tylko do kwestii ważności małżeństwa, ale również do pojmowania samej istoty małżeństwa²⁷. Dlatego też nigdy nie można utożsamiać przeszkód bezwzględnych z nieważnością bezwzględną małżeństwa, ponieważ – chociaż terminologia jest do siebie bardzo zbliżona – dotyczą one zupełnie innych aspektów i wywołują różne skutki. Również nie o wszystkich przeszkodach bezwzględnych można mówić, że powinny stanowić podstawę do stwierdzenia nieważności małżeństwa.

Postulat wprowadzenia tej instytucji do prawa polskiego mógłby zostać oczywiście uzasadniony dobrem społeczeństwa oraz ochroną powszechnie pojmowanej moralności. Jeżeli zawarte zostałyby przez nupturientów małżeństwo kanoniczne, wywołujące skutki w prawie rodzinnym, wystąpienie którejs z wymienionych powyżej przeszkód powodowałoby podobną sankcję, jaką byłoby stwierdzenie nieważności małżeństwa zarówno na gruncie świeckiego prawa jak i w świetle prawa kanonicznego. Wówczas byli małżonkowie, zarówno w kontekście małżeństwa świeckiego jak i kanonicznego, znajdowałiby się w podobnej sytuacji prawnej, co mogłoby spowodować zwiększenie ich ogólnego stanu pewności prawnej.

²⁷ B. RAKOCZY, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 17 listopada 2000 r.*, (V CKN 1364/00), Państwo i Prawo, Rok LVII, Zeszyt 2, Warszawa 2002, s. 111.

3. Argumenty przeciwko wprowadzeniu bezwzględnej nieważności małżeństwa do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Mimo przedstawionych powyżej zalet wprowadzenia do polskiego prawa rodzinnego instytucji nieważności bezwzględnej małżeństwa, ustawodawca nie zdecydował się na rozróżnienie nieważności względnej i nieważności bezwzględnej małżeństwa. Postulowane zmiany w tym zakresie na pewno na gruncie takich wartości jak dobro społeczne oraz powszechnie rozumiana moralność znalazłyby swoje uzasadnienie, jednakże co najważniejsze, pod względem formalnym nie przyniosłyby oczekiwanych skutków. Należy mieć bowiem na uwadze, iż obecnie zgodnie z dyspozycją art. 21 k.r.o. do skutków unieważnienia małżeństwa w zakresie stosunków małżonków do wspólnych dzieci oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami stosuje się odpowiednio przepisy o rozwodzie. Nadto małżonek, który zawarł małżeństwo w złej wierze traktowany jest tak, jak małżonek winny rozkładu pożycia małżeńskiego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa taka regulacja znalazłaby także zastosowanie w przypadku orzeczenia nieważności bezwzględnej małżeństwa. Również pojawiłby się problem terminologiczny, bowiem w polskim prawie prywatnym nie istnieje termin stwierdzenia nieważności małżeństwa. Z powyższego rozważania wynika, że skutki takich zmian byłyby czysto teoretyczne, ale raczej nie spowodowałyby zasadniczych zmian dla zainteresowanych orzeczeniem o nieważności bezwzględnej małżeństwa. Nadto w k.r.o. uregulowana została w art. 2 możliwość wystąpienia do sądu z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa, która dotyczy przesłanek zawarcia małżeństwa, natomiast nie dotyczy problemu przeszkód małżeńskich. Należy zauważyć, iż nieważność bezwzględna małżeństwa mogłaby przypominać instytucję ustalenia nieistnienia małżeństwa (art. 2 k.r.o.), tym samym powodując wiele nieporozumień interpretacyjnych. Pod względem czysto formalnym zasadne zatem wydaje się, iż ustawodawca polski nie zdecydował się na odróżnienie nieważności względnej od nieważności bezwzględnej małżeństwa. Taka nieważność ma rację bytu w regulacji Kościoła rzymskokatolickiego, gdzie – poza literą

prawa – liczą się także kwestie wiary, a tym samym o wiele bardziej niewymierne wartości, które trudno przyrównać do kontaktów małżonków z dziećmi czy kwestii majątkowych małżonków.

Należy w tym miejscu odwołać się także do reguł interpretacyjnych odnoszących się do woli racjonalnego prawodawcy. Jest to koncepcja L. Nowaka, która znajduje zastosowanie w teorii prawa jak i praktyce stosowania prawa²⁸. Istnienie oraz akceptacja koncepcji racjonalnego prawodawcy jest jednym z wyróżniających się przymiotów polskiej kultury prawnej²⁹. Zdaniem L. Nowaka „prawnicy przyjmują zawsze założenie, iż prawodawca jest wewnętrznie doskonały”, w związku z tym twierdzą, że realny prawodawca posiada wszystkie cechy prawodawcy racjonalnego³⁰. M. Zieliński formułuje pogląd, polegający na tym, że dla celów interpretacji przepisów prawa, założenie o istnieniu racjonalnego prawodawcy nijako zastępuje rzeczywistego prawodawcę³¹. Na koncepcję racjonalnego prawodawcy powołują się także w swoich orzeczeniach polskie sądy. W jednym z uzasadnień uchwały Sąd Najwyższy wskazał, że „...należy zaaprobować ten sposób spojrzenia na psychofizyczne aspekty tworzenia oraz interpretowania prawa i stwierdzić, że sięganie do „woli ustawodawcy” może okazać się uzasadnione i pożyteczne tylko w sytuacjach skrajnych, gdy zawiodą inne sposoby wykładni lub doprowadzą do absurdalnych wyników. Trzeba jednak podkreślić, że i w takich wypadkach ustawodawca, którego „wola” podlega uwzględnieniu w procesie wykładni, to nie ustawodawca realny, faktyczny który nie może krępować dozwolonej swobody interpretacyjnej sądu, bo związek takiego ustawodawcy z przepisem prawa został z chwilą jego uchwalenia (wejścia w życie) zerwany – lecz tzw. ustawodawca racjonalny, wykreowany. „Wolę

²⁸ Szerzej na ten temat zob. L. NOWAK, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 39 i nast.

²⁹ M. ZIRK-SADOWSKI, *Instytucjonalny i kulturowy wymiar integracji prawnej*, w: L. LESZCZYŃSKI (red.), *Zmiany społeczne a zmiany w prawie*, Lublin 1999, s. 41.

³⁰ L. Nowak, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, dz. cyt., s. 166.

³¹ M. ZIELIŃSKI, *Wykładnia Prawa. Zasady-reguły-wskazówki*, Warszawa 2017, s. 269.

ustawodawcy” należy zatem odczytywać wyłącznie na podstawie tekstu stanowionego prawa, starając się ją racjonalizować i obiektywizować, m.in. przez odniesienie do celów (funkcji) instytucji prawnych w całości kształcie materiału normatywnego³². Przytoczona koncepcja uzasadnia wcześniej przedstawiony pogląd, polegający na tym, iż prawodawca polski w omawianym przypadku, stworzył możliwie najbardziej racjonalną regulację, która jest jasna i nie stwarza znaczących problemów interpretacyjnych.

Uwagi końcowe

Mimo istnienia wielu korzyści z wprowadzenia do świeckiego porządku prawnego nieważności bezwzględnej małżeństwa, efekt i skutki takiej nowelizacji z pewnością nie miałyby doniosłego znaczenia prawnego. Z powyżej przeprowadzonej analizy jednoznacznie wynika, że instytucja nieważności małżeństwa w polskim prawie rodzinnym jest ustanowiona w sposób logiczny i spójny oraz nie powoduje problemów w jej stosowaniu. Mając to na uwadze stwierdzić należy, że nie istnieje aktualnie potrzeba zmiany obowiązujących przepisów prawa w tym zakresie, bowiem ewentualna nowelizacja mogłaby spowodować chaos regulacji prawnych oraz problemy interpretacyjne. Niezależnie od powyższego stwierdzenia, należy oczywiście nadal postulować, by zarówno ustawodawca państwowy jak i ustawodawca Kościoła rzymskokatolickiego współpracowali ze sobą w tworzeniu prawa przejrzystego dla każdego odbiorcy. Niniejsza praca stanowi sugestię oraz zachętę do podejmowania wspólnych rozmów na temat potrzebnych zmian dotyczących ważności małżeństwa zarówno w prawie rodzinnym jak i w prawie kanonicznym. Ważne jest w tym przypadku, by adresaci rozumieli normy zawarte w przepisach, składające się na porządek prawny, który wysławia pewien

³² Uzasadnienie Uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego – zasada prawna z dnia 17 stycznia 2001 r., III CZP 49/00, Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna 2001/4/53.

pożądanym system wartości moralnych, a tym samym by mieli pełną świadomość konsekwencji, dotyczących ich regulacji prawnych³³.

The legitimacy of the absence of the institution of absolute invalidity of marriage in Polish family law

Summary

The presented article deals with the comparison of the institution of annulment of marriage in secular law and the institution of the annulment of marriage in canon law.

Attention is drawn to the effects of the use of both institutions on spouses and the impossibility of declaring marriage invalid in secular law. The aim of the article is to draw attention to the legitimacy of the current legal regulations for the annulment of marriage and the lack of necessity to introduce the institution of annulment of marriage to the order of secular law. The justification for this statement is, among others the concept of a rational legislator. In addition, it was pointed out that there was a lack of legal significance of the consequences and effects of such an amendment of the law.

This article is a demand not to introduce changes that may have a negative impact on the current legal order. Regardless of the above reservations, it also shows the need for cooperation between the secular legislator and the legislator of the Roman Catholic Church in creating a transparent law for each recipient.

Słowa kluczowe: unieważnienie małżeństwa, stwierdzenie nieważności małżeństwa, bezwzględna nieważność małżeństwa, względna nieważność małżeństwa, małżeństwo świeckie, małżeństwo kanoniczne, prawo rodzinne, prawo kanoniczne

Key words: annulment of marriage in secular law, annulment of marriage in canon law, absolute invalidity of marriage, relative invalidity of marriage, secular marriage, canon marriage, family law, canon law

³³ S. L. STADNICZEŃKO, *Przymioty małżeństwa jako wartość w świetle prawa kanonicznego i prawa rodzinnego*, dz. cyt., s. 201.

Notka o Autorze

Aleksandra Dzida – magister prawa, uczestniczka prawniczego seminarium doktorskiego na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie pod opieką naukową prof. zw. dr hab. Wandy Stojanowskiej, aplikantka adwokacka na terenie właściwości Okręgowej Rady Adwokackiej w Siedlcach.